

УДК 82-312.1

Тетяна Горанська

**ШЕКСПІРІВСЬКІ МОТИВИ У РОМАНІ І. ФРАНКА
«ОСНОВИ СУСПІЛЬНОСТІ»**

У статті досліджуються шекспірівські мотиви у романі І. Франка «Основи суспільності», зосереджується увага на художній спорідненості образу головної героїні роману І. Франка Олімпії Торської та леді Макбет з однойменної трагедії В. Шекспіра.

Ключові слова: шекспірівські мотиви, художній образ, ремінісценція.

В статье исследуются шекспировские мотивы в романе И. Франко «Столпы общества», внимание сосредоточено на художественном родстве образов главной героини романа И. Франко Олимпии Торской и леди Макбет из одноименной трагедии Шекспира.

Ключевые слова: шекспировские мотивы, художественный образ, реминисценция.

In the article investigates the Shakespearean motifs in the novel Franko «Fundamentals of publicness.» The author focuses on the relationship of artistic image of the main character of the novel Franko Olymphia Torska and Lady Macbeth Shakespeare tragedy of the same name.

Key words: Shakespearean motifs, artistic image, reminiscence.

Творчість І. Франка найтіснішим чином пов'язана з творчістю видатних європейських митців, яка була для нього джерелом натхнення, золотою скарбницею, з якої він черпав сюжети та образи, вивчав літературний досвід. Виняткова літературна ерудиція, знання багатьох європейських мов, глибокий науковий підхід дозволили Франкові творчо засвоювати та інтерпретувати надбання всієї європейської літератури. Про художню рецепцію Франком творчості таких видатних майстрів слова, як Данте, Гете, Бальзак, Флобер, Золя та інших вже написано досить багато. Проте, на нашу думку, заслуговує на увагу також і проблема шекспірівського впливу на творчість Івана Франка, так як цей аспект залишився поки що поза увагою сучасних літературознавців. Йдеться про шекспірівські мотиви у романі І. Франка «Основи суспільності».

Відомо, що І. Франко в 90-ті роки був зацікавлений створенням циклу великих поліфонічних романів з життя україн-

ського суспільства кінця ХІХ ст., що призвело до появи таких творів як «Лель і Полель», «Для домашнього огнища», «Перехресні стежки», «Основи суспільності». Під час їх написання Франко опирався на досвід визначних майстрів романного жанру, зокрема О. де Бальзака, Е. Золя, Ф. Достоевського. Однак не оминув Франко і творчої спадщини великого Шекспіра, інтерес до якої посилювався в ХІХ ст.

Мається на увазі залучення до романного жанру драматургічних елементів. Цю проблему підіймає Дмитро Наливайченко в книзі «Теорія літератури та компаративістика». Зокрема він зазначає, що «...в середині ХІХ ст. звернення романістів до драми стає загальним явищем» [1, с. 243]. Характерною в цьому відношенні, на думку дослідника, є творчість О. де Бальзака з притаманним йому загостреним відчуттям драматизму людського життя. Своєрідна романна структура, що поєднує оповідь і подання «сценами», була створена і Ф. Достоевським. Д. Наливайченко підкреслює, що для драматичного мистецтва характерною є «..можливість розглядати життєві явища з різних точок зору, подавати їх у різних життєвих площинах, до чого наполегливо починає прагнути роман у ХІХ ст. Усіма цими рисами відзначалась передусім драматургія Шекспіра, тож не дивно, що вона привертала увагу багатьох романістів ХІХ ст., і була для них зразком перебудови роману та збагачення його художніх можливостей» [1, с. 249].

Ця теза цілком стосується і роману І. Франка «Основи суспільності», для якого характерним є драматизм оповіді та подання подій під кутом зору різних персонажів з різними, часом діаметрально протилежними життєвими позиціями. Ми бачимо життєву драму головних героїв твору графині Олімпії Торської та її колишнього коханого отця Нестора Деривацького, яких автор зображує максимально об'єктивно та психологічно вмотивовано.

Таким чином, метою нашого невеличкого дослідження є спроба визначення впливу драматичної творчості В. Шекспіра на роман І. Франка «Основи суспільності». На наш погляд, найяскравіше цей вплив позначився на створенні Франком образу головної героїні роману — Олімпії Торської,

який має багато спільних рис із образом леді Макбет — відомої героїні трагедії В. Шекспіра. Саме образ графині Торської є стрижнем, який пов'язує всіх героїв роману, вона є рушійною силою та ініціатором подій, що розгортаються на сторінках роману.

Нагадаємо, що йдеться про пограбування та спробу вбивства отця Нестора, який впродовж багатьох років займався накопиченням грошей, і, зрештою, зібрав велику суму. Графиня Торська намагається змусити його заповісти гроші її сину Адаму — картьяру та гультіві. Однак о. Нестор рішуче відмовляє графині. Адже на схилі літ о. Нестор розкаюється в своїй гріховній пристрасті до накопичення, і, щоб спокутувати свій гріх, вирішує віддати гроші на потреби бідних. Розуміючи, що «здобич» може вислизнути, Торські вирішують силою відібрати гроші.

Читаючи роман, відразу впадає у вічі художня спорідненість образу графині Торської з однією з найвідоміших негативних героїнь світової літератури, — леді Макбет з однойменної трагедії Шекспіра. Адже, як і в романі Франка, саме жінка є ініціатором злочину, вона холоднокровно розробляє жахливий план вбивства.

В трагедії В. Шекспіра леді Макбет — це жорстока, сильна, рішуча жінка. Для неї не існує перешкод на шляху до своєї мети — стати королевою Шотландії. Вона не лише підтримує честолюбні плани свого чоловіка, а й переконує його в необхідності вбивства короля Дункана. Зображуючи гостинну господарку, леді Макбет приймає короля в своєму маєтку, вона хитрощами та вдаваною покірністю присипляє короля, який і без цього вважає Макбета своїм відданим вассалом.

Щоб обдурити всіх, сам будь як всі,
Надай привітності очам і мові,
Безвинним квітом стань, під ним змією
Згорнися. Гостя ти зустрінь привітно
І покладись на мене цієї ночі,
Щоб ночі й дні ми на чолі держави
Пили солодкий плин шаноби й слави [3, с. 531].

За планом леді Макбет у вбивстві короля звинувачують двох слуг, яких, попередньо підпоївши, вона обмазує кров'ю вбитого короля.

Схожа ситуація відбувається і в романі І. Франка. Автор зображує, як пані Олімпія приймає в домі гостей, запрошуючи і о. Нестора. Вона старанно пригощає його, розважає, вдаючи доброзичливість та щирість. Всіма засобами графиня намагається створити враження гостинної та щирої жінки, справжньої «польської матрони». «План її був дуже простий і натуральний. Вона хотіла показати своїм гостям у своїм домі скромну та тиху ідилію, гармонійне життя матері з сином і з старим духівником, знавшим її мужа, потроху другом у її домі» [2, с. 253]. А в цей час її син, нащадок шляхетного роду, нишпорить по кімнаті старого, шукаючи грошей. Проте справжня трагедія розгортається вночі, коли злочинець намагається вбити о. Нестора. Так як і в трагедії Шекспіра, підозри падають на панських слуг, Цвяха та Гадину. Проте читач добре розуміє, що справжніми злочинцями були Олімпія Торська та її син.

Змальовуючи характер Олімпії Торської, І. Франко підкреслює її хижацькі риси, часто порівнюючи її з хижим звіром, вовчицею: «...вона встала зі свого місця і в випростуваній, напруженій, майже грізній поставі наблизилася до нього, в поставі вовчиці, що певна своєї сили наближається до ягняти, щоб його без боротьби пожерти» [2, с. 209]. Під маскою удаваної добропорядності в цій жінці криється хитра, цинічна і жорстока натура. Щоб забезпечити своєму синові достойне для представника шляхетного роду життя, тобто змогу нічого не робити і жити на широку ногу, вона готова навіть на вбивство.

Наслідуючи традиції свого часу, Шекспір уводить до трагедії «Макбет» образи трьох відьом, пророцтво яких спонукає головного героя до вбивств. Звичайно, в реалістичному романі кінця XIX сторіччя не було місця елементам містики та чаклунства, тому Франко наділяє демонічними рисами головну героїню. «Демон! Демон! Демон! — вертілось в його голові. — Се не проста жінка, се справді відьма, недаром люди

говорять про неї, що вона кров людську ссе!», — з жахом думає про Олімпію Торську о. Нестор [2, с. 230]. Схожої думки про графиню її віддана служниця Гапка: «І мара її розуміє оту нашу графиню! Чи добра вона, чи лиха? По правді говорить чи бреше? Ніяк не зміркую. Здається часом, говорить як людина, а збоку глянеш — відьма якась. Адже ж я бачу, як вона ненавидить усіх!» [2, с. 171]. Прості люди бояться Олімпію Торську, тому що відчують її приховану жорстокість, злочинні нахили в поєднанні з тверезим холодним розумом.

Очевидно, для Франка дуже важливо було підкреслити генетичний зв'язок між героїнею його роману та шекспірівською леді Макбет. Тому письменник вдається до засобу ремінісценції. Мається на увазі знаменита сцена зображення душевної хвороби леді Макбет, яка ходить уві сні і намагається змити уявні плями крові зі своїх рук:

«Придворна дама: Погляньте, ось вона йде. Отак вона завжди ходить і, клянусь життям, міцно спить. Стійте тихо і стежте за нею.

Лікар: Відкіля в неї свічка?

Придворна дама: Свічка стояла біля її ліжка. Вона наказала, щоб у її спальні завжди горіло світло.

Лікар: Ви бачите — очі в неї розплющені.

Придворна дама: Але вони нічого не бачать.

Лікар: Що це вона робить? Дивіться, як вона тре руки.

Придворна дама: Це в неї стало звичкою, їй здається, що вона їх мие. Часом отак з чверть години.

Леді Макбет: А ось іще пляма. Геть, проклята плямо! Геть, кажу! Раз... два... Ну, час уже й до діла братись... Як темно в пеклі... Сором, мій друже, сором... Солдат, а бач, злякався. А чого нам боятись? Якби й хто довідався, то влада ж у наших руках. І хто посміє нас питати? Але хто б міг подумати, що в старого стільки крові!» [3, с. 570].

Порівнюємо цю сцену з описом схожого психічного стану Олімпії Торської: «Пані Олімпія ходила по саду. Її душа була збентежена, і вона шукала найгустіших закутків, найтемнішого сутінку, щоб бути самою. Та неспокій доганяв її й там, не давав їй сидіти ані стояти на місці, гнав її далі. Садівник,

сидячи в своїй солом'яній будці під розлогою яблунею і пихкаючи люльку, слідив її очима, як вона, мов мара, мигалась то тут, то там по гущавині, входила чогось між корчі малини, між молоді вишні... водила очима довкола, немов не тямлячи, що робить і чого шукає, — перехрестився, сплюнув і шепнув сам до себе:

— Знов снується, як манія!» [2, с. 268].

Великий англійський драматург вдається в цьому епізоді до прози, щоб якомога реалістичніше змалювати душевну хворобу своєї героїні. Зрештою леді Макбет не витримує мук совісті, вночі їй скрізь ввижаються жертви її кривавих злочинів. Це призводить до нападів безумства, хворобливого бажання змити з рук кров невинних. В результаті леді Макбет покінчує життя самогубством.

На відміну від леді Макбет, Олімпія Торська усвідомлює свою душевну хворобу, але не може їй протидіяти. Франко майстерно описує фізичний стан героїні, напади психічного розладу, які трапляються вночі. Психічне збудження викликає потребу рухатись, змушує ходити в темряві по саду. Такий стан супроводжувався мареннями та галюцинаціями.

Глибоко символічною є сцена марень головної героїні напередодні злочину. Графині ввижається «...висока жіноча постать, уся в білому, з розпущеним на плечах чорним волоссям, з замкненими очима, іде звільна, мірно, з простягнутою наперед правою рукою. В лівій руці держить свічку — ні, світлячка, що мигоче тихим зеленкуватим світлом. Мертва тиша довкола. Чути мірне, голосне, сонне сапання постаті. А! Се Моджеєвська в ролі леді Макбет! Ось вона присідає, збирає росу з трави, миє руки...

— Ще одна пляма! Ще ота одна пляма!» [2, с. 270].

Очевидно що в її душі вже визрів план злочину, вона добре розуміє наслідки своїх задумів, усвідомлює той факт, що о. Нестор ніколи добровільно не розлучиться зі своїм багатством. Щоб заволодіти грішми, графиня готова на все, навіть на вбивство свого колишнього коханого, тому вночі, в напівсвідомому стані в її уяві виникають асоціації з трагедією Шекспіра «Макбет», яку вона колись бачила в львівському театрі.

Ще одне яскраве втілення шекспірівських мотивів ми бачимо в образі «чарівниці-ночі», який є наскрізним та служить своєрідним лейтмотивом у романі І. Франка. Ніч виступає не лише німим свідком злочинів та людських трагедій. Вона ніби режисер спонукає людей-акторів грати страшну криваву драму: «Вона любить такі сцени, розсипає всі свої багаті чари, щоб додати таким сценам якнайбільше дикої поезії, проймаючого жаху» [2, с. 300]. Образ чарівниці-ночі є яскравою персоніфікацією, він наділений містичними, казковими рисами. В цьому ми можемо помітити зв'язок з ще одним фантастичним персонажем шекспірівської трагедії — Гекатою. За античною міфологією, Геката — богиня нічних кошмарів, привидів, чаклунства. В трагедії В. Шекспіра вона є повелителькою відьом, втіленням зла. За її велінням здійснюються нічні вбивства та злочини. Таким чином, не важко помітити художній взаємозв'язок цих образів.

На жаль, роман І. Франка «Основи суспільності» залишився незакінченим. Ми можемо лише здогадуватись, що у фіналі графиню Олімпію та її сина чекало справедливе покарання, так як це було в трагедії В. Шекспіра «Макбет».

Отже, на нашу думку, роман І. Франка «Основи суспільності» генетично та художньо пов'язаний з трагедією В. Шекспіра «Макбет», що проявляється як на фабульному, так і на образному рівні. Особливо яскраво цей зв'язок проявляється в образі Олімпії Торської — справжньої леді Макбет кінця ХІХ сторіччя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наливайченко Д. Теорія літератури та компаративістика. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 347 с.
2. Франко І. «Основи суспільності» // Франко І. Твори: У 50 т. — К.: Наукова думка, 1979. — Т. 19. — 502 с.
3. Шекспір В. Макбет // Шекспір В. Твори: У 6 т. — К.: Дніпро, 1986. — Т. 6. — 695 с.

Стаття надійшла до редакції 24 березня 2014 р.